

MAQUIAVEL (1469 –1527) UN PENSAMENT REPUBLICÀ

Ramon Alcoberro

- *Introducció*
- *Cronologia*
- *L'antropologia de Maquiavel*
- *Roma, el model*
- *La corrupció, el problema*
- *El Príncep, una resposta*
- *Crítiques a Maquiavel*

Introducció

Es defineix d'una manera simplificadora el maquiavelisme com si fos, exclusivament, la teoria política segons la qual el fi justifica els mitjans (frase que, per cert, no és seva). Però l'obra política de Maquiavel no diu en absolut això, sinó quelcom més seriós: que una política republicana ha de ser realista i que els principis morals sense una força política al darrera són inútils, i corresponen a fracassos típics de "profetes desarmats". Maquiavel és l'iniciador del pensament polític laic en la mesura que –contra qualsevol teologia política– inventa i elabora el realisme, i pretén assolir la "verità effettuale" de les coses, única base des de la qual hom pot governar allunyant-se alhora de les utopies estèrils i del totalitarisme.

En aquests apunts intentarem explicar Maquiavel com a autor de la teoria de la "virtù" republicana, entenent per virtut la seva definició explícita, segons la qual és la capacitat política per a comprendre la realitat d'una manera objectiva, o si es prefereix, és una "astúzia fortunata" que només està a l'abast del polític capaç. Val a dir, la "virtù" és aquella característica específica que posseeix el qui copsa la realitat tal com ella és, però no per limitar-se a administrar-la, o deixar-la estar intocada, ans per conduir-la a allò que ell pretén fer-ne.

Maquiavel enceta la teoria del realisme polític que és una de les formes d'expressió de l'Humanisme renaixentista en la filosofia política (l'altra són les Utopies). Amb la seva obra apareix una primera esquerda en la comprensió teològica de la política. Afirmant els que l'Estat té una "raó" pròpia i que hi ha uns drets de l'Estat, posa –d'una manera perfectament conscient– les bases a

través de les quals es farà possible –amb les Llums –l'Estat de Dret i els Drets de l'Home.

Francesco de Sanctis, a la seva "Storia della letteratura italiana", un capítol de la qual –el dedicat a Maquiavel– adaptà al català l'escriptor de Palafrugell Sr. Pla i Casadevall, en el volum 37 de la seva "Obra Completa", ens indica que:

... Machiavelli no combaté la veritat de la Fe, però ho deixà a part, no se n'ocupà i quan hi ensopegà en parlà amb un aire equívoc de respecte. En el seu món, no hi intervingueren ni les causes sobrenaturals ni providencials i posà com a base la immutabilitat i la immortalitat del pensament i de l'esperit humà, factor de la història. Això és ja una revolució. És el famós "cogito" amb el qual s'inicia la ciència moderna. És l'home emancipat del món sobrenatural o sobrehumà que, com l'Estat, proclama la seva autonomia, i la seva independència i pren possessió del món.

Es renova el mètode. Machiavelli no reconeix cap veritat a priori, als principis abstractes, i no reconeix l'autoritat de ningú com a criteri de veritat. De la teologia, la filosofia i l'ètica en fa la mateixa estima: són móns d'imaginació, de fora de la realitat. La veritat és la cosa efectual i per això la manera de cercar-la és l'experiència, acompanyada de l'observació –l'estudi intel·ligent dels fets.

Si cal pensar Maquiavel no és, estrictament, perquè defensés l'astúcia en política (l'astúcia i la mentida com a mecanisme polítics es troben perfectament argumentades als Llibres Sapiencials de l'Antic Testament i la seva defensa compta amb una pila d'antecedents medievals), sinó perquè ell descobrí que no es pot actuar en política sense un estudi realista de la "virtut" política. O, per tornar a de Sanctis –en versió del Sr. Pla i Casadevall:

El Déu de Machiavelli és la intel·ligència i la regla de les forces del món: el resultat és la Ciència. "És necessari estimar", diu Dant. "És necessari entendre", diu Machiavelli. L'ànima del món dantesc és l'amor; l'ànima del món maquiavèlic és el cervell. Aquell món [el de Dant] fou essencialment místic i ètic; aquest és essencialment humà i lògic. La virtut canvia de significat. No és sentiment moral, sinó simplement força i energia, el tremp de l'ànima. Cèsar Bòrgia és virtuós perquè tingué la força d'obrar segons la lògica, això és, d'acceptar els mitjans després d'haver acceptat el fi. Si l'ànima del món és el cervell, hi ha una prosa que només és cervell.

Comprendre el maquiavelisme és copsar que una República –la de Florència al seu temps, però també qualsevol altra– no és un projecte per a àngels, sinó per a humans –i que els humans estan fets d'una determinada manera; cosa que fa necessària una política adient a la realitat.

Cronologia

1469: Neix a Florència, al barri d'Oltrarno, Niccolò di Bernardo de Machiavelli [el seu cognom prové de la finca familiar, el Mas dels Clavells], el 13 de maig. Aquell mateix any puja al poder a la ciutat Llorenç "el Magnífic", a la mort de Piero di Medicis. El seu pare era un conegut advocat, bon lector dels clàssics, especialment de Titus Livi, l'obra del qual comentà el fill –sobre l'exemplar que li deixà en herència. Bernardo di Niccolò no era gaire ric, però sí un humanista d'una entregent significativa (irònic i bon conversador) i d'un gran interès per la història i els llibres, trets que heretà el fill.

1478: Conjura dels Pazzi, una família rival dels Medicis, que fracassa en un bany de sang. El bisbe Salviatti, un dels conjurats, és penjat a la finestra del Palazzo Vecchio, amb hàbits i tot.

1494: Les tropes de Carles VIII de França entren a Florència i acaben amb el règim dels Medicis, que marxen a l'exili. S'instaura una República popular. Dos anys abans havia mort Llorenç, substituït pel seu fill –també anomenat Piero. La República és guiada pel frare Savonarola, que usava una retòrica estrictament mil lenarista i atiaava el poble contra les riqueses.

1498: Savonarola és detingut i condemnat a mort. Maquiavel se'n fotrà sempre dels seus partidaris, que anomena despectivament "els ploraners", amb gran escàndol de les bones ànimes de l'època, que valoraven la política moral del predicador. Savonarola és el model dels "profetes desarmats" que poden tenir raó però no tenen força i –per tant– fan més nosa que servei. Aquell mateix any, cinc dies després de la caiguda del frare, que va ser cremat viu, Maquiavel (amb vint-i-nou anys i un mes) és nomenat secretari de la Segona Cancelleria [una mena de Ministeri d'Afers Exteriors] de la República de Florència. Durant quinze anys té una importància política i administrativa molt alta en la ciutat. El mateix diu que aquests anys "no els vaig passar ni dormint ni jugant". En virtut del càrrec farà gestions polítiques a Pisa i posteriorment a França (quatre cops) i a Alemanya (dues vegades).

1500: Primera legació de Maquiavel a França, gairebé sense diners. Té ocasió de veure des de dins els inicis de la centralització política a l'Estat francès, que sempre admirà en la mesura que ho considerava una forma de racionalització política. Tot i que l'experiència resultà un fracàs per als interessos florentins, fou bàsica per a la formació intel·lectual de Maquiavel. França i la corona d'Aragó es reparteixen el regne de Nàpols i, pràcticament, Itàlia sencera entre la impotència política dels petits principats. La divisió d'Itàlia entre les potències forasteres, i la recerca d'eines conceptuals capaces d'enfrontar-s'hi amb èxit, és un dels motors de la seva obra.

1501: Maquiavel es casa amb Marietta Corsini. Quan queda vidu –i fins i tot abans– tindrà una sèrie d'aventures galants, algunes molt curioses, que mostren fins a quin punt era un personatge vitalista i divertit. El 27 de maig de

1510 els Vuit de la Guàrdia [la policia criminal] rebé una denúncia anònima contra ell: "Se us notifica, senyors, que Niccolò, fill de Bernardo Machiavelli, dóna pel cul a Lucrezia, que li diuen la Riccia ["la Rissos"]. Feu-la cridar i us dirà la veritat". L'incident no passà a majors.

1502: Pietro Soderini arriba al poder a Florència i Maquiavel esdevé una de les veus més escoltades de la República. Organitzarà, especialment, les milícies ciutadanes com a cos d'autodefensa republicana per no dependre de mercenaris Malgrat tot, Maquiavel sempre bescantà la indecisió política de Soderini. Aquell mateix any coneix Cèsar Bòrgia, el duc Valentí, fill d'Alexandre VI, el Papa Bòrgia. Cèsar serà sempre el seu model polític: l'home que uneix "virtù" i "astúzia". La mort de Cèsar, el 1503, canvia la política italiana. Les tropes aragoneses triomfen sobre les franceses en la disputa per Nàpols.

1512: França és derrotada per la Lliga Santa (el Papa, Venècia i Aragó). Cau Soderini i la República florentina, i retornen els Medicis. Amb això pràcticament acaba la carrera política de Maquiavel, que fins al cap de catorze anys no tornarà a ser elector i elegible a la seva ciutat. Un intent de jutjar-lo per frau acaba amb el reconeixement que la República fins i tot li devia diners. Es retira a la seva propietat de Sant'Andrea in Percussina. Quan Soderini mor (1522), ressentit, escriu un epitafi que fa:

*La nit que va morir Pietro Soderini
La seva ànima va arribar a la porta de l'Infern
Plutó va escridassar-lo: ¿Tu a l'Infern, ànima estòlida?
Marxa al limbe, amb els altres infants!*

1513: Maquiavel és empresonat i torturat, acusat de conspirar contra els Medicis. Surt de la presó al març. S'ensopeix mortalment a Sant'Andrea. S'aixeca amb el sol, caça tords, supervisa els llenyataires de la seva finca i enraona amb els passavolants a la taverna. Escriu els famosos versos: *Io rido e il rider mio non passa drento/ (...) e paura ho di ciò che io odo e guardo* ["ric i el meu riure no passa a dintre/ i em fa por tot el que escolto i veig"] Però, com diu ell mateix: "Al captard torno a casa i entro al meu estudi, i al llindar em trec la roba de diari, plena de fang, i vesteixo prendes reials i curials; i, decentment vestit, entro a les antigues corts dels homes antics, on, rebut per ells amorosament, m'alimento d'aquest menjar que és meu tan sols, ja que per a ell vaig néixer; allí no em fa vergonya parlar amb ells i demanar-los la raó de llurs accions; i ells, per la seva humanitat em responen; i durant quatre hores no sento cap ensopiment, oblidat tot afany, no temo la pobresa, no em fa por la mort: em transfereixo del tot en ells". Comença la redacció dels *Discursos* i del *Príncep*. Els estudiosos discuteixen si les dues obres tenen el mateix objectiu. Des de Q. Skinner és costum de dir que els *Discursos* tenen una intenció diferent, més clàssica i més republicana, mentre que *El Príncep* s'ha de vincular més a l'intent d'influir sobre la casa de Medicis.

1514: Intenta, a través del seu amic Vettori que *El Príncep* (originàriament titulat *De Principatibus*) sigui llegit pel Papa Lleó X (Medicis) i per Julià de Medicis; però fracassa.

1517: Comença a assistir a les tertúlies dels “Orti Oricellari”, on coneix una nova generació de joves florentins interessats a escoltar els seus consells polítics.

1518: Escriu *La mandràgora* una obra de teatre que el farà molt famós i comença redactar *L'art de la guerra*. L'any 1520 comença també les *Històries florentines*.

1525: Rehabilitació de Maquiavel. Acaba la redacció de les *Històries florentines*.

1527: “Saco de Roma” per les tropes de l'Emperador. Restauració de la República a Florència, però ell no recupera el seu lloc a Palau perquè l'opinió pública el considerava partidari dels Medicis. Maquiavel –sempre descregut– escriu, barrejant tots els tòpics pietosos que coneix, una *Exhortació a la penitència*. Mor el 21 de juny i és enterrat a la Santa Croce l'endemà.

L'antropologia de Maquiavel

Tota la filosofia política de Maquiavel està vinculada inseparablement a una manera d'entendre l'home. Per una banda, indiscutiblement és l'home (i no Déu) el subjecte de la història. Però això no significa que l'home sigui fort i potent. Com diu a *L'Ase d'Or* (c. VIII):

*Només l'home neix de tota defensa mancat,
I li manquen pells, espines, ploma o borrissol
Crinera o escames que de d'escut li serveixin*

Maquiavel considera que la història i la política són sempre idèntiques, perquè expressen una identitat humana que mai no canvia –ni canviarà. Maquiavel rebutja fer un judici moral definitiu sobre la naturalesa humana. A parer seu no es pot dir ni que l'home sigui bo, ni que sigui dolent. És, senzillament, un ésser capaç del millor i del pitjor, sense virtut i amb vel lèitats, amb desigs i ganes infinits, però febles i inconcrets. Als *Discursos* (I, 28) ho deixà clarament escrit: “...els homes no saben ser ni perfectament bons, ni honorablement dolents i quan una acció comporta alguna perspectiva de grandesa no saben portar-la a terme”. La naturalesa humana és peculiar, de manera que es pot domesticar un animal però no un home. Però al mateix temps, la major part dels homes retrocedeixen davant el poder –i sovint s'espanten de llurs pròpies accions. En general, com diu al capítol 15 del Príncep, els homes són: “desagraïts, canviant, simuladors, dissimulats, fugissers en els perills i àvids de privilegis”, però no per una dolenteria innata, sinó per necessitat de pura supervivència, per això mateix un príncep (especialment si és nou) es podrà

veure obligat a actuar “contràriament a la humanitat” per mantenir-se al poder.

Els homes poden tenir por –i en tenen– però no aprenen del passat i (alhora) admirablement lluiten sempre per a aconseguir seguretat quan es veuen en perill. I sense seguretat no hi pot haver República. En cap cas la por no és la garantia per tal de mantenir el poder; tot i que els homes tendeixin a ser de natural candorós, i que sovint s’autoenganyen, no suporten un ús indiscriminat de la violència.

No és que Maquiavel cregui que en tot home (o al menys en els poderosos) hi ha cap especial “voluntat de poder”; es tracta, senzillament, d’una tendència innata dels humans a buscar la tranquil·litat i el repòs, que s’enfronta naturalment a qualsevol intent de tirania. Per a Maquiavel les societats són bastides només per dues classes “els qui tenen i els qui no tenen” i l’enfrontament entre ambdós grups és inevitable, com demostra la història. La funció de la política és posar tota mena de mitjans (àdhuc la violència) per a evitar la turbulència natural, especialment entre la minoria dels potentats. La “moltitudine” fa un paper en la història, sobretot en les revoltes –arriba fins a dir que “al món no hi ha altre jutge que la plebs”– però no té un discurs propi i només s’expressa a través de la submissió o de la violència.

No és tampoc que l’home sigui de natural bel·licós ni agressiu sinó que, senzillament, com diu a L’Ase d’Or: *Els potents/del seu poder mai no estan sadollats/d’aquí ve que estiguin descontents*. I això fa que els humans vulguin defensar-se’n. La recepta maquiavèlica és prou simple: “... a totes les Repúbliques, el nombre de ciutadans que assoleixen posicions de govern mai no passa de quaranta o cinquanta; a aquests se’ls pot tenir callats mitjançant honors o eliminar-los; la resta tan sols vol seguretat”. (Disc. I, 16)

La recerca de la unió política no ve tan sols de la por, tot i que aquest sigui un ressort molt important. Cal, a més, la intel·ligència pràctica, la capacitat de càlcul polític, que consisteix en una peculiar capacitat per a copsar el moment adient a cada acció. D’aquesta manera, al Príncep li convindrà més ser temut que estimat; però cal que sàpiga també que si es fa odiós i desagratat posarà en greu perill el seu regne, perquè –en frase de Sanctis/Pla: “El món no és mai governat per la força com a força, sinó per la força com a intel·ligència”.

L’aspiració dels humans a no ser envaïts, molestats, coaccionats, és el ressort que els porta a lluitar; però com diu de Sanctis: “el cor de l’home s’engrandeix amb el cervell”. I aquesta doble mesura de l’home, capaç de submissió fins a la repugnància quan té por i –alhora– racional, orgullós i valent quan se sent segur, és una dada que cap governant no pot passar per alt. Per això cal una política que estudiï i compregui el poble tal com és sense idealitzar-lo ni bescantar-lo.

Tampoc la religió no pot fer res per a acabar amb aquesta naturalesa humana immutable. Més aviat, com diu als Discorsi (II,2): *sembla que amb el*

cristianisme s'hagi efeminat el món i desarmat el cel". Per governar els homes fa falta un legislador que sigui *"savio, buono, e pottente cittadino"* (Històries florentines IV,1), que sigui capaç d'establir uns "ordini" alhora sòlids i versàtils, per tal de canalitzar les passions humanes i –en paraules de Miguel Ángel Granada, el millor coneixedor de Maquiavel al món hispànic– establir un govern: "Capaz al mismo tiempo de resistir, sortear y adaptarse a las contingencias y accidentes que pueda deparar la historia futura".

El maquiavelisme no és, doncs, una doctrina de la tirania sinó una idea de la governació de l'home que no idealitza la identitat humana. L'home maquiavèlic, capaç del pitjor i del millor alhora, fa necessària una constant tasca d'observació i anàlisi. En això consisteix l'art de la política.

Roma, el model

Roma –i més explícitament la República romana– és el model polític últim de Maquiavel, que com a estudiós – tal com diu a la dedicatòria del Príncep– ha adquirit el seu coneixement: "Per una llarga experiència de les coses modernes i una contínua lectura de les antigues". El seu llibre més interessant, des del punt de vista republicà són els Discursos sobre la Primera Dècada de Titus Livi, i la seva reflexió se centra en Roma com a model d'Estat per tres raons bàsiques: d'una banda, Roma és un Imperi que s'ha estès arreu del món, però –segons Maquiavel– no ho va fer d'una forma despòtica sinó assumint i adaptant a noves situacions l'inicial esquema republicà. Com diu ell mateix "Ròmul i altres reis van fer moltes i bones lleis que permetien la vida lliure". Això demostra que unes bones lleis han de permetre l'adaptació a noves circumstàncies. Roma no hauria estat una potència si, en origen, no hagués tingut bones lleis. I aquest és un principi que cap bon polític no pot passar per alt.

D'altra banda, Roma aconseguí el seu triomf per les armes –gràcies a una bona organització de l'administració pública, sense la qual no hi ha política possible– però no el va mantenir militarment, sinó per l'extensió de la cultura i potenciant la "pax romana", és a dir dotant de seguretat i de confiança els seus administrats. En altres paraules, Roma no només va vèncer per un bon exèrcit i per una bona justícia, sinó per quelcom més profund: perquè va saber fer-se imprescindible, perquè es va tornar "necessària" a través de les seves lleis, del seu comerç, etc.

Finalment, el poder de Roma no es basava en el despotisme, sinó en el fet que a la ciutat la plebs era forta, estava organitzada i tenia la seva pròpia concepció dels seus propis interessos, que no eren necessàriament els del Senat romà. Això va fer necessària arribar a la compensació mútua de poders. La creació dels "tribuns de la plebs", com a contrapoder, permetia que els diversos grups tinguessin estabilitat i "mesclats, composessin una república perfecta". (Discursos I,2). No és el fet d'anar tots a una sinó, ben al contrari "la desunió de la plebs i el senat" el que feu gran a Roma. Aquesta tercera raó que proposa Maquiavel exemplifica a la perfecció què significa el "realisme

polític". Contra utòpiques afirmacions d'unitat política en abstracte, el que realment cal procurar és, estrictament, la resposta política a situacions en què els diversos grups tenen, objectivament, interessos diferents i no emascarar-los, sinó donar-hi una sortida legal.

Cal conèixer el model romà, doncs, no tant per una qüestió de patriotisme italià, o per pura admiració als models clàssics, com una pura curiositat arqueològica, sinó perquè la història és una eina de la política. Com ja hem vist, Maquiavel considera que la naturalesa humana no canvia, ni canviarà mai. Conèixer la història, dóna, en conseqüència, una experiència i unes eines de previsió de futur bàsiques en la formació política. Com diu José Manuel Bermudo, en un llibre molt útil: "... la historia de Roma descrita en los libros de Tito Livio, le sirve de ejemplo para confirmar, ciertos principios abstractos, ciertas conjeturas generales, que constituyen el armazón teórico de su pensamiento político. Roma le sirve para ilustrar y confirmar sus creencias políticas tanto como para inspirarlas" ("Maquiavelo" – Madrid, Ed. del Orto, 1996, p.17)

Maquiavel no ignorava que a l'antiguitat hi havia d'altres models de repúbliques a les quals podia haver fet esment (per què no Esparta, per exemple?). Esparta era un model autoritari –cosa que a Maquiavel no li importava gaire perquè segons els seus principis el poder només es pot mantenir quan hi ha autoritat. I, a més, Esparta havia rebut totes les seves lleis d'un únic legislador [Licurg], cosa en principi positiva perquè dóna estabilitat. Però no és aquest el problema; senzillament la qüestió és que Esparta –com Atenes– són models que no van poder resistir als canvis, per manca d'adaptació. Esparta va durar vuit-cents anys perquè en aquell temps no va patir canvis; però es va ensorrar quan aparegueren problemes que el seu savi legislador i fundador no havia previst. Per tant, no és una font d'inspiració adient per a reflexionar-hi. Roma, en canvi, és "el" model polític perquè la seva existència va ser atzarosa i, en canvi, va aconseguir sobreviure: tot i que les seves lleis no fossin perfectes, tenia una formidable capacitat d'adaptació. I ser capaç d'adaptar-se a les circumstàncies amb una clara comprensió dels canvis en la "fortuna" és –cal no oblidar-ho– l'essència de la bona política.

Al seu moment hi havia encara un altre model republicà possible: Venècia. Però Maquiavel no considera que sigui "exportable" i això tant per la seva peculiar situació geogràfica, entre aiguamolls i mar, com pel fet que –paradoxalment– Venècia semblava, al seu temps, massa estable políticament, governada per una aristocràcia comercial més o menys paternalista. Els bons models per a estudiar política no poden ser societats sense conflicte perquè es tracta de miratges inútils a l'hora de copsar societats dinàmiques, com són les societats modernes.

Però, com va insistir a explicar Viroli, Roma és –senzillament –el mirall de la Florència (i l'Itàlia), que Maquiavel vol ajudar a néixer. Governar una ciutat amb violència, sobretot si s'està acostumat a viure lliure, pot no resultar del

tot impossible; però sempre “és cosa difícil i fatigosa”. Per això mateix la història de Roma ha de ser llegida, també en clau moral, com una mina d’informacions bàsiques per a un govern republicà en qualsevol temps.

Als *Discursos* (I,10), per tal posar de relleu l’horror de la tirania, Maquiavel mostra com és d’útil conèixer el model de governació dels bons emperadors. És un text que fa explícit el seu model polític i que cal esmentar per extens, en la mesura que pocs fragments hi ha menys “maquiavèlics” en sentit vulgar, que el següent:

“Perquè en aquells governats pels bons es veurà un príncep segur en mig dels seus ciutadans segurs; ple de pau i de justícia el món: es veurà el Senat amb la seva autoritat, els magistrats amb els seus honors, els ciutadans rics gaudint de les seves riqueses, la noblesa i la virtut lloades; es veurà tota serenitat i tot bé i, d’altra banda, tota rancúnia, tota llicència, corrupció i ambició seran extingits: es veuran els temps auris en què qualsevol pot sostenir i defensar l’opinió que li plagui. Es veurà per fi triomfar el món, ple de reverència i glòria el príncep, d’amor i de seguretat els pobles”.

La finalitat d’estudiar Roma és, precisament, la de fer que retornin els temps dels emperadors bons, de manera que els homes puguin ser feliços. Això és el disegni d’un republicà patriota.

La corrupció, el problema

El problema de la corrupció política havia estat plantejat de manera brillant per Plató a *La República* i a *Les Lleis* quan suposava que el destí de tot tipus de règim polític és degradar-se, perquè al cap i a la fi en el món sensible no hi ha res que sigui permanent i resisteixi als canvis. La decadència en política no prové, segons Plató, dels atacs externs (que més aviat enforteixen els Estats) sinó de la degradació interior per vicis o defectes que s’han anat acumulant a còpia de temps al sí del règim. Plató i l’historiador Polibi són els mestres de Maquiavel a l’hora de tractar la corrupció política, que és el principal problema al qual s’ha d’enfrontar no tan sols Floència, sinó qualsevol República. Però convé assenyalar que, en Maquiavel, la corrupció no és només l’ús de la mentida o de l’engany. “Corrupte” és també tot allò que ja no resulta adient o convenient per a governar. En aquest sentit, la corrupció és un mal que sotja totes les Repúbliques.

És un fet que “hi ha un cercle en què giren totes les Repúbliques” o que, per dir-ho d’una altra manera, les vides de les Repúbliques són “molt breus”. Per això mateix, el millor és un règim mixt, adaptatiu, com el romà, mentre que governs que surten de greus reflexions teòriques acaben fracassant a la pràctica. Donat que, com hem dit, els humans són febles, o més ben dit, “inconstants”, no podem esperar-ne adhesions incondicionals a una teoria o a una idea, per bonica que pugui semblar als ingenus. Unes lleis magnífiques no

servirien de res per a acabar amb la corrupció "a no ser –matisa– que qui les promogui compti amb la força suficient per a fer-les observar fins que es regeneri la matèria" Discursos (I, 17).

A tots els Estats hi haurà, sempre i inevitablement, corrupció perquè hi ha desigualtats socials i aquestes desigualtats són "naturals". D'aquí la dificultat profunda de poder establir una República. La mateixa tendència dels Estats i de les constitucions a no canviar els torna ineficaços i corruptes. L'exemple de Roma és prou il·lustratiu en aquest sentit: lleis adients en un context, quan la ciutat era petita i els magistrats es presentaven voluntàriament, es tornaren "perniciosíssimes" quan el context polític va canviar (Discorsi, I, 18). Per això mateix una política de llibertats que pot ser molt eficaç en un determinat context, pot resultar perfectament absurda en un altre, especialment quan els ciutadans no hi estan acostumats i busquen l'ombra paternalista d'un poder fort.

El Príncep, una resposta

Cal dir que la novetat política del Príncep maquiavèlic no va ser entesa per pràcticament cap ni un dels seus contemporanis. Però això no es deu a incompetència dels seus amics, o del seu cercle, sinó al fet que, des de l'època medieval i encara abans –des dels visigots !– existia tota una literatura anomenada "Miralls de Prínceps" que consistia en apologies de la conducta moral que suposadament hauria de seguir un príncep cristià. Aquests "miralls" (o "Relox de prínceps") exposen exactament el contrari del que pretenia Maquiavel. Diuen el que el Príncep ha de fer, basant-se en les prescripcions religioses o moralitzants i, de vegades, en l'autoritat dels clàssics, però no fan atenció a l'eficàcia. Proposen una concepció normativa de la política però no són realistes.

Maquiavel es vol situar en tot un altre context. Per començar no li interessa per a res la fe religiosa (ni cap mena de fe), tot i que la religió (però no l'Església que troba corrupta) li sembla un invent excel·lent a l'hora de controlar les passions. A més, considera que els "Miralls" parteixen d'un error, que és el mètode deductiu. Pressuposen a priori que hi ha unes virtuts desitjables i creuen que, en conseqüència, aquestes virtuts han de ser desitjades; sense preguntar-se si són possibles o no, ni si són eficaces o no. Finalment, els "Miralls" idealitzen la condició humana –sovint consideren l'home en una situació de caire religiós– mentre que passen per alt els registres psicològics dels éssers humans. El Príncep maquiavèlic no veu la maldat des d'un punt de vista moral sinó –com hem intentat mostrar– des d'un punt de vista antropològic, com a expressió de la condició humana. La maldat és, simplement, un instrument entre d'altres (entre la manipulació de les diverses passions) que pot emprar un príncep. El fonament de la política són, al mateix temps: "les bones lleis i els bons exèrcits" –i on no hi ha bons exèrcits (llegeixi's: seguretat, ordre públic) mai no hi haurà bones lleis.

La política és un espai de “necessità” on tot té les seves causes i les seves conseqüències rigoroses, en què el principi de conservació supervivència de l'Estat imposa regles pròpies a l'hora d'adquirir, conservar i preservar el poder. No hi ha atzar en política, sinó anàlisi rigorós de la realitat i principi de càlcul. El príncep que sigui capaç d'adoptar un punt de vista lògic, triomfarà. I el qui no, senzillament, s'esfondrarà i provocarà la seva ruïna personal i la de l'Estat. Com diu de Sanctis, en la traducció del Sr. Pla i Cadasevall:

“Aquest punt de vista lògic, preponderant en la història, comunica a l'exposició una calma intel·lectual plena de força i de seguretat com la de l'home que sap el que vol”.

Això últim és bàsic. El polític que no sap el que vol –o el que no pot el que vol– només és un personatge patètic, però no té la qualitat de Príncep. Així, per exemple: *“...qui propicia el poder d'un altre llaura la seva pròpia ruïna”* (Príncep, III) i per això tota política d'aliances ha de ser avaluada amb molta precaució.

És clàssic distingir quan es parla del Príncep maquiavel·lià entre dos principis, estrictament contradictoris que determinen la tasca del polític: “Fortuna” i “Virtù”, però cal advertir, d'entrada, que Maquiavel no fa un ús gaire sistemàtic del vocabulari:

- **Fortuna** és l'ambició i el voler insaciable, però també l'atzar, l'imprevist, l'aliè a càlcul. Per això moltes formes de la vida humana hi estan sotmeses. Però la Fortuna només és atzarosa a primera vista. En realitat cadascú es fa la seva, a través de l'esforç, del treball, de l'atenció concentrada en els negocis de la vida. Fortuna no és culpable de res: senzillament “mostra el seu poder” i no se la pot jutjar amb criteris morals. En algun moment, Maquiavel diu que la Fortuna “és dona” i per això li agraden els joves i els impetuosos.

Són Prínceps “per Fortuna” els qui es troben amb el poder a la mà sense fer res per merèixer-lo. En són exemples els hereus incapaços (per això són millors les Repúbliques que les monarquies), els governants febles que surten d'un pacte entre famílies poderoses, o els militars que sense pretendre'l o sense saber-ne prenen el poder sigui amb violència o perquè, més senzillament, algú l'havia d'exercir. Si l'Estat es governa per un Príncep “per Fortuna” anirà al fracàs més total i absolut.

- **Virtù** és la capacitat política i la conseqüència d'una anàlisi objectiva de la situació, que uneix força i intel·ligència. La “virtù” demana “astúcia fortunata”, sort i força alhora; està feta de coneixement racional dels mecanismes del poder i de càlcul de les pròpies forces, sense el que tota política fracassaria. En definitiva, el Príncep “per Virtù” és el que es construeix a si mateix, essent capaç de resistir els cops de la Fortuna.

Aquesta "virtù" és independent de qualsevol moral –inclosa la cristiana. El príncep que posseeix "virtù" ha de ser capaç de conjuminar l'astúcia de la guilla amb la força del lleó. En un text molt conegut, Maquiavel diu que el Príncep "per Virtù":

"Ha de tenir un esperit disposat a moure's segons bufi el vent i les variacions de la fortuna i a no allunyar-se del bé, si pot, però disposat també a saber entrar en el mal si es veu obligat a fer-ho". El Príncep, (18).

Quentin Skinner ha observat fins a quin punt la "virtù" està arrelada en la teoria política romana, especialment en Sèneca i Ciceró. El "vir" romà havia de tenir "honestat" (bona voluntat, capacitat de restar fidel a la paraula donada i de captar-se bé amb tots els homes), "magnanimitat" i "liberalitat", elements que, tots sumats, donen sentit a la virtut, entesa com a capacitat de fer allò que és adient ("allò que toca", en llenguatge actual). Però Maquiavel pretén anar més lluny. La "virtù" no té gran cosa a veure amb el que havien descrit els antics. És molt més senzill: la "virtù" és la capacitat que tot príncep ha de tenir per tal de (copio Skinner): "protegir els seus interessos en un món ombrívol en què la majoria dels homes no són bons". Així un príncep prudent "defensa el que és bo quan pot", però "sap com fer el mal quan és necessari".

De la "virtù" neix la "Raó d'Estat", un altre concepte malentès en la tradició realista i, que a més, no prové de Maquiavel, sinó del seu bon amic Guicciardini. "Raó d'Estat" no significa que l'Estat té "sempre" raó, sinó que la raó (i la vida privada, les aliances, les amistats, etc.) del Príncep s'han de posar al servei de l'Estat. Maquiavel no justifica la "Raó d'Estat"; diu, senzillament, que els mitjans immorals han de ser perdonats al príncep perquè *"on no hi ha tribunal al qual recórrer, s'atén al fi"* (Disc, I,9, Pri, 18).

L'Estat és l'obra d'art del legislador i, en conseqüència, ell hi ha de posar tots els sentits i això inclou l'ús de la violència, només si no hi ha altre remei. Sense cimentar el poder (usant tota mena d'eines) no es pot tenir "virtù" política. Si la política és immoral ("sic fata ferunt") cal assumir les coses com són i el Príncep haurà d'aprendre a "simular i dissimular". Però el legislador ha de ser, repetim-ho, *"savio, buono e pottente cittadino"* (Històries florentines, IV, 1).

Cal remarcar molt que el Príncep no és necessàriament un individu violent, tot i que la violència sigui una de les seves eines. Ha de governar el poble, no pas matar-lo. I per al govern necessita estudi i comprensió de les circumstàncies. De la mateixa manera s'ha de sentir segur en el poder. Per això pot enganyar a fi de bé (per assegurar el poder) però no pot enganyar-se. Per això mateix ha de tenir cura de les aparences, encara que interiorment no hi cregui. Ha de voler semblar almenys religiós, bo, clement i protector de les arts i dels enginyers, tot i que no ho sigui. I no li ha de fer por ser descobert quan maquina alguna feta, perquè els humans són de natural crèdul i –si se senten segurs– li

permetran qualsevol cosa mentre aconseguixi fer-los creure que ells també en trauran algun profit.

En termes actuals podríem dir que la "virtù" és l'eficàcia en l'exercici del Poder: flexibilitat en els mitjans per tal d'assolir unes finalitats molt clares. En un fragment molt conegut del Príncep (8), a propòsit d'Agatocles, un governant particularment brutal de Siracusa, Maquiavel empra l'expressió: "el bon ús de la crueltat", però insisteix que Agatocles, tot i que va mantenir el seu Estat, només va aconseguir "poder però no glòria", de manera que no se'l pot considerar virtuós. La diferència entre un tirà i un Príncep "per Virtù" rau precisament en això. El tirà empra la violència indiscriminadament; el Príncep sap administrar-la. En els seus propis mots:

Es poden considerar ben usades (si del mal és lícit dir-ne el bé), aquelles crueltats que es fan una sola vegada i de cop, per la necessitat d'assegurar-se i després ja no s'hi insisteix més sinó que es converteixen en el més útil possible per als súbdits. (...) Qui procedeixi d'una altra manera, ja sigui per feblesa o per perversitat d'ànim, es veurà sempre obligat a tenir el ganivet a la mà i mai no es podrà recolzar en els propis súbdits, perquè les injustícies, fresques i renovades, impediran que se sentin segurs amb ell.

La proposta del Príncep s'enfronta a la política habitual del seu temps. Les grans famílies patríes que regien la política italiana (els Visconti a Milà, els Bòrgia a Roma, els Medicis a Florència) basaven la seva política en dos axiomes: "*godere il beneficio del tempo*" (deixar passar el temps) i buscar la neutralitat de la "*via del mezzo*". Això és exactament el contrari del que proposava Maquiavel per a qui la política demana un *Principe nouvo*, artífex i demiürg de l'Estat, que assumeixi una política activa. Precisament per això Maquiavel és un patriota italià, en la mesura que el patriota és el que estima activament la llibertat i la independència de la seva pàtria.

La Itàlia del seu temps és un tauler d'escacs polític en què juguen França, Aragó i el papat. Explicant els fets de 1527 (l'any de la mort de Maquiavel) Guicciardini, escriu a la seva *Storia d'Italia* que fou un any: "*ple de molt atroços i durant molts segles inaudits accidents: canvis als Estats, captivitats de prínceps, espantosíssims saqueigs de ciutats, gran fretura d'aliments, pesta grandíssima...*" En aquestes condicions –que poden servir igualment per a descriure els anys de la vida de Maquiavel– un patriota demana ordre i acció política, intel·ligència i determinació, que han de ser les característiques del Príncep. I aquesta lliçó és útil per a ahir i per a sempre.

Hi ha una frase de Maquiavel que la política republicana no pot oblidar. Quan el 1527, l'exèrcit germànic avança cap a Florència, escriu: "jo estimo la meua pàtria més que la meua ànima". Aquesta frase no és original seva, sinó que prové de la Guerra dels Vuit Sants al segle XIV, però sintetitza el disseny d'una política republicana, que és el de posar el benestar de la pàtria per sobre dels

petits interessos. En les difícils circumstàncies polítiques del seu moment, cercar un Príncep no era fer una concessió a l'absolutisme, sinó fer una demanda de socors en temps revoltats: calia buscar un governant amb prou coneixement i astúcia per a posar les bases de la llibertat. Perquè la llibertat es defensa amb les armes governades per la llei.

Crítiques a Maquiavel

Òbviament, Maquiavel és el pare fundador de la filosofia política, perquè és el primer a tenir una concepció laica de la política; però això no exclou que en la seva anàlisi no hi hagi també serioses insuficiències. Assenyalem-ne especialment tres: d'una banda personalitza excessivament la política en la figura –i en el criteri personal– del Príncep, sense copsar la importància dels aparells administratius i de la burocràcia, que assegura el dia a dia dels Estats. De fet ell mai no va trobar un príncep que estigués de debò a l'altura de la "virtut" que demanava, potser perquè tenia una pretensió massa alta. Avui tothom sap que un Estat té un aparell polític i un aparell tècnic, i que la racionalitat tècnica de la política té les seves pròpies exigències, molt sovint per sobre de la voluntat política, però això era desconegut encara al Renaixement.

En segon terme, Maquiavel no va entendre mai la força simbòlica de la institució monàrquica, és a dir, la fascinació irracional que pot provocar una (diguem-ne) legitimitat dinàstica –o potser ho va entendre massa i, per això mateix, va situar la seva reflexió a l'àmbit de les Repúbliques i no al del nou absolutisme naixent.

Finalment, la política maquiavèlica és per a les élites. Escriu per a un públic limitat de grans senyors, de dignataris i potestats i el poble, que per a ell és una força activa i autònoma, tendeix a considerar-lo sempre com un perill. La "moltitudine" és sinònim de sedició. Potser seria excessiu demanar-li, però, que tingués present el poble més enllà de considerar-lo una força apta per a ser manipulada. N'havia prou a denunciar l'anarquia feudal i a posar els fonaments de la racionalitat política moderna.

BIBLIOGRAFIA

BARINCOU, Edmond: Maquiavelo, Barcelona, Ed. Salvat, 1995 (traducció de l'edició francesa de 1955)

BERLIN: "The originality of Machiavelli", a Against the Current, Londres, Hogart Press, 1980

BERMUDO, José Manuel: Maquiavelo, consejero de Príncipes, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1994

BERMUDO, José Manuel: Nicolás Maquiavelo (1469-1527). Madrid Ediciones del Orto, 1996

GRANADA, Miguel Ángel: Maquiavelo: el autor y su obra. Barcelona. Ed. Dopesa, 1981

SKINNER, Quentin: Maquiavelo. Madrid. Alianza Ed. 1984 (traducció de l'edició anglesa de 1981)

SKINNER, Quentin: The Foundations of Modern Political Thought (vol. 1: "The Renaissance"), Cambridge, Cambridge University Press, 1978

VIROLI, Maurizio: La sonrisa de Maquiavelo. Barcelona, Ed. Tusquets, 2000